

**Комплексна програма з профілактики
наркотичних та алкогольних проблем,
зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал
загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання**

*ЗАГАЛЬНИЙ ВИКЛАД ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ДІЙ
НАРКОТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
ГЛОСАРІЙ*

Комплексна програма з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання: Загальний виклад програми профілактичних дій / Вієвський А. М., Лепеха К. І., Балакірева О.М., ДивакВ.В., Дмитришина Н.А., Жданова М.П., Олійник І.М., Панок В.Г., Сидяк С.В. – К., 2014. - 38 с.

Навчально-методичний посібник є основою навчально-методичного комплексу, розробленого у рамках проекту «Розробка комплексної програми з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I-III ступенів навчання». Представлений матеріал складається з концепції комплексної профілактичної програми, наркотичного законодавства України та глосарію понять і термінів, які зустрічаються в усіх тематичних модулях програми. Посібник рекомендований для використання працівниками педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів та методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	
ВСТУП	
КОНЦЕПЦІЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ З ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНИХ ТА АЛКОГОЛЬНИХ ПРОБЛЕМ, ЗОРІЄНТОВАНА НА УЧНІВ 1-11 КЛАСІВ, ЇХ БАТЬКІВ ТА ПЕРСОНАЛ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ І-ІІІ СТУПЕНІВ НАВЧАННЯ	
ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПРОГРАМИ	
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ ПРОГРАМИ	
НАРКОТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	
ВИТЯГ З КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	
Витяг з КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	
ГЛОСАРІЙ	
ЛІТЕРАТУРА	

ПЕРЕДМОВА

У світовій практиці фахівці з профілактики наркотичних та алкогольних проблем використовують метафору «світлофора», що ілюструє розподіл загальної кількості людей на три групи і стратегію профілактичних дій відповідно до кожної з них:

1. «Зелена група» – це група здорових людей, які вживають алкоголь помірковано (помірно) або не вживають психоактивні речовини взагалі;
2. «Жовта група» – це група людей, які вживають психоактивні речовини з ризиком для здоров'я, але ще не мають хімічної залежності від них;
3. «Червона група» – це група людей, вживання психоактивних речовин яких призвело до виникнення хімічної залежності та інших проблем.

Згідно з прийнятим у 1998 році міжнародним документом «Політика досягнення здоров'я для всіх у XXI столітті» усі держави-члени Євробюро ВООЗ, у тому числі і Україна, повинні здійснювати політику формування здорового способу життя населення, і особливо молоді, на державному, регіональному та місцевому рівнях за підтримки відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Національна система освіти функціонує в правовому полі, що ґрунтується на Конституції України, Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про вищу освіту", "Про охорону дитинства", на Указі Президента України та Указі „Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні” від 4 липня 2005 р., яким визначено найважливіші шляхи реформування освіти.

Відповідно, Міністерством освіти і науки України розроблено та схвалено Урядом Концепцію розвитку освіти до 2010 року. Вона спрямована на удосконалення національної системи освіти, здійснення освітньої політики і стратегії, переорієнтації освіти на забезпечення доступу громадян до якісної освіти, культурних і національних освітніх прав та запитів усіх громадян, реалізації принципу безперервної від дошкільної до післядипломної освіти, адаптація її до соціально орієнтованої економіки та інтеграції української освіти у європейський та світовий простір, зокрема виконання положень Болонської декларації.

З метою встановлення контролю за досягненням контролю цілей Декларації про відданість справі боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом, прийнятою 26-ю спеціальною сесією Генеральної Асамблеї ООН, сприяння розширенню партнерства між урядовими, громадськими та міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом, МОН України розширює практику застосування в навчальних закладах різних

методів роботи з профілактики інфекції та забезпечення вивчення у середніх загальноосвітніх навчальних закладах питань, пов'язаних з підготовкою молоді до шлюбу та відповідального батьківства, збереження репродуктивного здоров'я, дотримання гендерної рівності, впроваджує інтегрований предмет "Основи здоров'я", який має на меті формування навичок здорового способу життя учнівської молоді на основі навчання життєвим навичкам.

Разом з цим, Україна не має цільових програм протиалкогольного та проти наркотичного спрямування, і в умовах відчутного дефіциту коштів, продовжує робити акцент на найбільш витратних та часто застарілих формах профілактичної роботи, ігноруючи сучасні підходи, які довели свою результативність та високу економічність у багатьох країнах світу. Вчасна та кваліфікована інформація та просвіта сприяють підвищенню ступеня розуміння населенням шкоди, що завдається вживанням алкоголю та наркотиків, і його наслідками для здоров'я і добробуту окремих осіб, родин та суспільства в цілому.

З метою вдосконалення профілактичної діяльності щодо вживання алкоголю та наркотиків держава сприяє:

- розповсюдженню інформації про шкоду, яку алкоголь та наркотики можуть завдати здоров'ю та життю окремих осіб, сімей, громади та спільнот, суспільства в цілому, використовуючи для цього заходи громадської просвіти або засоби масової інформації;
- проведенню кампаній у засобах масової інформації з тим, щоб посилити серед громадськості підтримку існуючих або нових стратегій, які направлені на зменшення тієї шкоди, що може бути нанесена вживанням алкоголю та наркотиків;
- наданню всім молодим людям можливості отримати орієнтовану на набуття навичок освіту в рамках інтегрованої та цілісної програми протиалкогольної та протинаркотичної просвіти, що базується на принципах створення безпечного та сприятливого для здоров'я середовища, використовуючи дозволені державою форми та методи проведення цієї роботи;
- забезпеченню того, щоб протиалкогольна та протинаркотична просвіта (починаючи з дошкільного рівня), була включена в навчальні програми дошкільних та шкільних установ одночасно з відповідними навчальними програмами для батьків.

Відповідальність за виконання заходів щодо інформації та просвіти населення щодо алкоголю та наркотиків покладається на Міністерство освіти і науки України та Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення.

Результати проведених в Україні соціологічних досліджень щодо розповсюдження вживання психоактивних речовин (ПАР) серед учнівської молоді доводять недостатню ефективність існуючих профілактичних заходів.

Так, у 2011 році в рамках «Європейського опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин» (ESPAD) загальна кількість опитаних учнів складала 7702, з них до масиву даних включено відповіді 7512 респондентів (3355 хлопців та 4157 дівчат). За результатами дослідження 25,4% учнів мають досвід вживання наркотичних речовин (33,6% хлопців, 18,8% дівчат). Не мають досвіду вживання наркотиків у сільській місцевості – 80,0%, у містах – 72,6%, учні 9 класу ЗНЗ – 78,8%, учні I курсу ПТНЗ – 64,7%. Рівень поширеності вживання алкогольних напоїв протягом останніх 12 місяців серед 15–17-річних підлітків складає 78,1%. Про вживання алкоголю повідомила більша частка серед дівчат – 79,6% проти 76,2% – серед хлопців. Про вживання алкогольних напоїв протягом останніх 30 днів зазначили 56,3% респондентів (різниця за статтю не значна – 56,5% серед дівчат та 55,9% серед хлопців). В основному учні вживали алкоголь 1–2 рази протягом останнього місяця – про це зазначили 26,2% респондентів. 13,6% учнів повідомили, що вживали алкоголь 3–5 разів. Практично однакові частки і хлопців, і дівчат повідомили про вживання алкоголю 3–5 разів протягом місяця – 13,6% та 13,5% відповідно. Більша частка хлопців, ніж дівчат, вживали алкоголь шість та більше разів за останні 30 днів (19,3% та 14,2% відповідно). Частота вживання серед сільської учнівської молоді є меншою, ніж серед міської. Найбільш поширеними алкогольними напоями, які вживала 15–17-річна учнівська молодь за останні 30 днів, для хлопців є пиво (57,3%), а для дівчат – слабоалкогольні напої промислового виробництва (48,7%). Вино за останній місяць вживали майже 40%, шампанське та міцні алкогольні напої – більше ніж п'ята частина підлітків (21,8% та 22,4% відповідно). За отриманими в результаті дослідження даними виявилось, що перша спроба будь-яких алкогольних напоїв відбувається у віці 13 років або раніше. 47,8% учнів/студентів у віці 13 років або раніше перший раз в житті вживали пиво (54,5% хлопців та 42,4% дівчат); 51,5% учнів/студентів перший раз вживали шампанське (хлопців – 53,7%, дівчат – 49,7%), 41,7% – слабоалкогольні напої (хлопців – 44,4% та дівчат – 39,5%), 14% – міцні алкогольні напої (хлопців – 18% і дівчат – 10,8%). Кожна дванадцята дитина (8,5%) у віці 13 років або раніше вже відчувала стан «напитися». Результати дослідження HBSC («Здоров'я та поведінкові орієнтації дітей шкільного віку»), проведеного в 2010 році, показують, що 16% всіх учнів в своєму житті мали досвід вживання марихуани або гашишу. Цей показник суттєво підвищується серед студентів ПТНЗ (22%), порівняно з загальноосвітніми школами (10%), та знаходиться на одному рівні зі студентами ВНЗ I–II (19%) та III–IV рівнів акредитації (22%). За останні 12 місяців вживали наркотичні речовини 8% учнів. Про досвід вживання наркотичних речовин протягом останніх 30 днів повідомили 4% учнів, серед яких найбільший відсоток спостерігається серед учнів ПТНЗ та ВНЗ I–III рівня акредитації – по 3%, а найменший – 1,5% – серед учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл. В усіх вікових категоріях хлопці вживали наркотики в середньому в 2 рази частіше, ніж дівчата.¹

За результатами дослідження ESPAD («Європейське дослідження учнів щодо вживання алкоголю та наркотиків»), проведеного в 2011 році, 25,4% учнів мають досвід вживання наркотичних речовин (33,6% хлопців, 18,8% дівчат). З усіх наркотичних речовин, які вживає молодь, найбільш поширеними (як і в попередні роки опитування) залишаються марихуана або гашиш. Хоча би один раз в житті їх вживали 12,4% учнів (18,9% хлопців та 7,2% дівчат). Протягом останніх 12 місяців 7,3% респондентів (11,5% хлопців та 4% дівчат) вживали марихуану або гашиш. Перша спроба відбулася для 2,1% учнів у 13 років і раніше, для 4,7% учнів – до 15 років. Основною причиною першого

¹ Вієвський А. М., Жданова М. П., Сидяк С. В., Грищенко А. І., Лепеха К. І., Таран С. П., Юдін Ю. Б. «Зріз алкогольної ситуації в Україні 2012 (дані 2011 року)». Київ, 2012.

*вживання наркотиків - цікавість – назвала найбільша кількість учнів (5,3%), хотілося отримати приємні відчуття - 1,9%, від нічого робити – 1,2%.*²

За даними Міністерства освіти і науки України станом на 2014 рік інформаційно-профілактична освіта щодо алкоголю та наркотиків (обсягом лише 1-5 академічних годин на рік) передбачена в навчальній програмі «Основи здоров'я» 5-9 класів загальноосвітніх закладів України. В існуючій в Україні шкільній системі освіти, профілактика алкогольних та наркотичних проблем для школярів 1-4 років навчання не передбачена взагалі. Аналіз ситуації щодо наркотичних та алкогольних проблем серед дітей та підлітків вказує на те, що не існує чіткої межі початку вживання ПАР. Тому є ризик намагання прив'язати профілактичні програми до певного віку. Профілактична протиалкогольна та протинаркотична робота повинна починатися раніше того віку, який виявлений у міжнародних дослідженнях, як вік першого вживання. Ефективні профілактичні програми розпочинаються заздалегідь, до проявів ризикованої поведінки. В умовах школи це в 6-7 років.

Ефективність профілактичних дій серед учнів пов'язана, передусім, із компетентністю тих дорослих, які знаходяться поряд з ними. Це їхні батьки та персонал школи. В шкільній системі освіти відсутні систематичні структуровані профілактичні програми, зорієнтовані на батьків учнів 1 - 11 класів і персонал загальноосвітніх навчальних закладів.

Діти та підлітки проводять значну частину свого життя саме в школі. Тому вона відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття ними знань, формуванні ставлень та виробленні навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти ризиків для власного здоров'я, наприклад, пов'язаних із вживанням наркотиків. Шкільне середовище має можливості щодо мобілізації певних ресурсів: кадрове забезпечення, наявність відповідного простору, технічного оснащення, відповідних умов (час, місце, зв'язок з батьками учнів). Школа – це ефективне місце для розробки та впровадження політики щодо алкоголю та наркотиків.

²

Національний звіт щодо наркотичної ситуації 2012 (дані 2011 року) для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. Україна. Тенденції розвитку, поглиблений огляд з обраних тем./ ДУ УММЦАН МОЗ України, – Київ, 2012 – 103 стор.

Вступ

Посібник «Комплексна програма з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання. Загальний виклад програми профілактичних дій» корисний для розуміння суті комплексного характеру профілактичної програми, структури її побудови та специфіки методології.

Розроблені модулі профілактичної програми проходили апробацію на базі чотирьох загальноосвітніх навчальних закладів України в м. Києві, Чернівецькій та Київській областях. В апробації програми брали участь загальноосвітні заклади, що знаходяться як в сільській, так і в міській місцевості. Результати цієї роботи показали надзвичайну необхідність та нагальну потребу вчителів та батьків в оволодінні сучасними знаннями з алкогольних та наркотичних питань, навичками ефективного спілкування та виховання дітей і підлітків стосовно профілактики вживання психоактивних речовин.

Особливістю посібника є наявність інформації про наркотичне законодавство України і закордонний досвід у сфері соціальної політики щодо вживання наркотичних речовин.

Зміст даного посібника містить глосарій термінів та понять, з якими ведучі зустрічаються в процесі вивчення тематичного матеріалу програмних модулів.

Розміщення в посібнику саме такої тематичної інформації обумовлено тим, що вона в рівній мірі корисна для використання ведучими в процесі профілактичної роботи з учнями, їх батьками, і з працівниками шкільних колективів. Представлений посібник був розроблений для більш зручного вивчення та застосування навчально-методичного комплексу (програмних модулів) профілактичної програми.

Концепція комплексної програми з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання

Мета програми

З метою посилення факторів захисту в підлітковому віці та зменшення факторів ризику у віці з 7 до 11 років, вважаємо за необхідне проведення відповідних за віком профілактичних занять для дітей не тільки II та III, а й I ступенів навчання. З метою попередження раннього вживання психоактивних речовин дитиною та підлітком важливо проводити структуровану систематичну профілактичну роботу з батьками учнів 1-11 класів. Педагогічний та технічний персонал школи тісно взаємодіє з учнями. Профілактичний ефект буде сильнішим, якщо найближче оточення учнів також буде охоплюватися профілактичним інформуванням та навчанням. Тому вважаємо доцільним проводити тренінги або короткі зустрічі з профілактики наркотичних та алкогольних проблем на робочих місцях працівників шкільних колективів.

Таким чином, метою даної програми є забезпечення сучасного уніфікованого цілісного інформування та навчання учнів 1-11 класів, їх батьків та персоналу шкіл з профілактики наркотичних та алкогольних проблем в умовах загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання

ШЛЯХОМ:

- створення навчально-методичного матеріалу для учасників програми
- запровадження сучасної системи постійно діючих виховних протинаркотичних та протиалкогольних профілактичних занять для учнів 1-11 класів
- запровадження сучасної системи постійно діючих протинаркотичних та протиалкогольних занять для батьків учнів загальноосвітніх навчальних закладів
- забезпечення працівників шкільних колективів сучасним навчально-методичним матеріалом для реалізації ефективної профілактики на робочих місцях
- забезпечення практичних психологів та методистів післядипломної педагогічної освіти сучасним навчально-методичним матеріалом з технології проведення профілактичного тренінгу в умовах шкільного середовища для підготовки вчителів в системі підвищення кваліфікації.

Цільові групи програми

Сучасні профілактичні програми протиалкогольного та протинаркотичного спрямування для шкільної молоді носять *комплексний характер*, тому що включають в себе щонайменше 3 основні складові, направлені безпосередньо на дитячі контингенти, на вчителів і, що є

принциповою відмінністю, на батьків. Кожна з даних цільових груп потребує використання власного набору технологічних прийомів. Це, в свою чергу, дозволяє у повній мірі скористатися перевагами, які здатна надати школа як унікальне місце, в якому зустрічаються інтереси батьків, дітей і освітян.

Форма та методи проведення профілактичних занять

Світовий та вітчизняний досвід роботи в профілактичній сфері показує безперечну перевагу інтерактивних форм та методів інформування та навчання. Провідною формою профілактичної роботи вважається тренінг. Дана форма навчання успішно увійшла в практику вчителів та практичних психологів. Разом з нею добре зарекомендували себе і нетрадиційні уроки з елементами тренінгу та інтерактивні заняття.

Відповідно до цільового спрямування та певних умов навчально-виховного процесу програма розглядає кілька інтерактивних форм донесення профілактичної інформації. А саме: профілактичні заняття для учнів пропонуються для реалізації у формі нетрадиційних уроків з елементами інтерактивних методів навчання в системі виховних годин класного керівника, для батьків – у формі профілактичних інтервенцій (втручань) в системі батьківських зборів, і для персоналу школи – у формі тренінгу та коротких профілактичних інтервенцій.

Тривалість профілактичного уроку для учнів відповідає часовим рамкам виховної години класного керівника. Профілактичні навчальні та інформаційні інтервенції серед батьків та працівників шкільних колективів тривають не більше 40 хвилин. Профілактичні та навчальні тренінги для персоналу школи можуть тривати від 1,5 години до 5 днів.

В програмі використовуються інтерактивні методи навчання:

- ✓ тематичні ігри та вправи
- ✓ аналіз ситуацій
- ✓ метод «мозковий штурм»
- ✓ дискусія в малих та великих групах
- ✓ метод «рольова гра»
- ✓ виконання завдань у групах
- ✓ конкурсні завдання
- ✓ метод «зворотного зв'язку»

Також, під час уроку застосовуються традиційні методи навчання, такі як: мікролекція, індивідуальна письмова робота в зошиті, повторення та коментарі (роз'яснення, підсумок) вчителя.

Підбір вправ не має протиріч з загальними суспільними цінностями і доступний за ресурсами. Тематичні вправи та інтерактивні методики відповідають віковим особливостям учнів та дозволяють формувати в них критичне мислення та безпечну поведінку. Теми та ігрові ідеї, використані для занять, дозволяють логічно та гнучко поєднати дану профілактичну програму з іншими предметами. На заняттях значна увага приділена практичним вправам, груповому обговоренню, що дозволяє ефективно формувати захисні механізми, послабити фактори ризику вживання психоактивних речовин.

Елементи тренінгових форм роботи під час занять дозволяють створити безпечну, відверту атмосферу, яка дозволить учням вільно висловлюватись, брати активну участь в роботі класу.

Програма базується на навчанні здоровому способу життя на засадах розвитку життєвих навичок

Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку життєвих навичок має зробити молоду людину спроможною використовувати знання та формувати ставлення й навички для прийняття позитивних рішень і виконання дій на стимулювання й захист власного здоров'я та здоров'я інших.

Термін «знання» передбачає профілактичне інформування і розуміння наданої інформації. Для розкриття цих знань вчителі та практичні психологи можуть сполучати викладання фактів з поясненням, яким чином ці факти сполучаються один з одним.

Ставлення – це власні нахили, уподобання, а також суб'єктивні оцінки, що схиляють особу діяти чи реагувати у передбачуваний спосіб. Виходячи з цілей даної програми сфера ставлення охоплює питання соціальної та особистісної компетентності з попередження наркотичних та алкогольних проблем у дітей, батьків та працівників шкільних колективів.

Життєві навички – це здатність до адаптивної й позитивної поведінки, що робить можливим для осіб ефективно справлятися з вимогами і проблемами щоденного життя. Зокрема, до життєвих навичок належить група психосоціальних умінь і навичок міжособистісного спілкування, що допомагають людям приймати поінформовані рішення, вирішувати проблеми, критично і творчо мислити, ефективно спілкуватися, будувати здорові відносини, відчувати емпатію до інших людей, справлятися з

власним життям й управляти ним у здоровий та продуктивний спосіб³. Ця програма спрямована на розвиток навичок, що будуть корисні в ситуаціях ризику, пов'язаних із вживанням алкоголю та наркотиків. А саме:

- критичне мислення
- ефективне спілкування
- відстоювання власної позиції
- протистояння тиску з боку інших людей
- впевненість
- самоповага
- самоконтроль
- прийняття рішення

Основна ідея програми – виховати в учнів відповідальне ставлення до власного здоров'я у профілактичній співпраці з їх батьками та персоналом школи.

Досягнення профілактичного ефекту є наслідком чіткого впровадження етапів профілактичної програми, а не відокремлених неструктурованих профілактичних дій.

Профілактична ефективна робота в школі починається із складних за своєю структурою *профілактичних програм на робочому місці*, які концентрують свої зусилля саме на колективі школи, педагогічному та технічному персоналові. Тільки після досягнення необхідного якісного рівня базової інформованості працівників школи, можна перейти до наступного етапу – залучення батьків та учнів.

Інформаційні повідомлення щодо алкоголю та наркотиків, які отримують учні від однолітків, батьків та працівників шкільного закладу, повинні носити подібний, не різнорідний характер. Якщо учні розуміють позитивні та негативні аспекти вживання наркотиків та алкоголю і засвоїли навички особистісної та соціальної компетентності щодо попередження проблем, пов'язаних з ними, вони краще підготовлені до ухвалення розумного рішення про їх вживання у відповідних соціальних ситуаціях.

³ А. Гіллеспі, Д. Т. Джонс «Навички заради здоров'я. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок: важливий компонент школи, дружньої до дитини, школи, що підтримує здоров'я». Інформаційна серія «Здоров'я в школі». Документ 9. ВООЗ // Київ, Кобза, 2004, 123 стор.

Принципи побудови програми

- **принцип «комплексності»** програми передбачає цільову профілактичну спрямованість на учнів, їх батьків та працівників шкільних колективів (*педагогічний, технічний та медичний персонал школи*);
- **принцип «уніфікації»** інформації передбачає забезпечення сучасного уніфікованого інформування щодо наркотиків та алкоголю серед учнів, їх батьків та персоналу шкіл;
- **принцип «інтегрованості»** програми передбачає її поєднання із вже існуючою в рамках шкільної програми тематикою уроків та занять щодо алкоголю та наркотиків та, насамперед, передбачає реалізацію профілактичних занять для учнів в рамках рекомендованого тематичного плану в системі виховних годин класного керівника та профілактичних інтервенцій для батьків в системі батьківських зборів;
- **принцип «адекватності»** передбачає відповідність профілактичного матеріалу та методологію його викладання до вікових особливостей учнів та пріоритетів дорослої аудиторії програми;
- **принцип «інтенсивності»** передбачає забезпечення достатньої кількості якісних послідовних профілактичних інтерактивних занять з учнями початкових класів – не менше 4, з учнями середніх та старших класів – не менше 8 на один навчальний рік з інтервалом між заняттями не більше 2 днів;
- **принцип «цілісності»** програми передбачає використання профілактичного матеріалу, який змістовно поєднаний з 1-го по 11 рік навчання, тобто знання та навички учнів щодо профілактики вживання психоактивних речовин посилюються та шліфуються впродовж всього шкільного життя;
- **принцип «активізації»** передбачає активну взаємодію учнів між собою, з вчителем і батьками; інтерактивне спілкування між працівниками шкільного колективу відносно профілактики алкогольних та наркотичних проблем; форму навчання, яка активізує мислення учасників програми та створює умови для ефективного засвоєння інформації.

Навчально-методичний комплект програми

Комплексна програма з профілактики наркотичних та алкогольних проблем представлена у вигляді навчального-методичного комплексу. До його складу входять:

Комплексна програма з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання. Загальний виклад програми профілактичних дій.

Посібник рекомендований для використання працівниками педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів та методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Модуль 1. «Технологія проведення профілактичного тренінгу в умовах шкільного середовища. Профілактика алкогольних та наркотичних проблем.» Навчально-методичний посібник.

Посібник рекомендований для використання практичними психологами та методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти в рамках системи підвищення кваліфікації вчителів.

Модуль 2. «Профілактичні дії на робочому місці серед персоналу загальноосвітніх навчальних закладів. Профілактика алкогольних та наркотичних проблем.» Навчально-методичний посібник.

Посібник рекомендований для використання працівниками шкільних колективів, які пройшли тренінг «Технологія проведення профілактичного тренінгу в умовах шкільного середовища» та володіють відповідними навичками ефективного тренера. Система відбору тренерів з числа педагогічного колективу та кількість годин для проведення профілактичних тренінгів визначаються адміністрацією шкільного закладу.

Модуль 3. «Батьківська компетентність або підказки батькам. Профілактика наркотичних та алкогольних проблем серед дітей.» Навчально-методичний посібник.

Посібник рекомендований для використання вчителями та практичними психологами загальноосвітніх навчальних закладів в системі батьківських зборів у формі коротких профілактичних інтервенцій, тривалістю не більше 40 хв.

Модуль 4. «Моє здоров'я... Моє рішення... Мій вибір... Профілактика наркотичних та алкогольних проблем серед учнів». Навчально-методичний посібник.

Посібник рекомендований для використання класними керівниками 1-11 класів в системі виховних годин, у формі нетрадиційних уроків з елементами інтерактивного навчання, не менше 4 годин з 1 по 4 клас та не менше 8 годин з 5 по 11 клас. Доповненням до програмного модуля є робочі зошити для учнів 1-11 класів.

Кожний модуль має свої завдання, цільову групу, форму і методи реалізації, структуру та особливості проведення. Водночас програмні модулі пов'язані між собою загальною ідеєю профілактичної програми, що забезпечує її комплексність. Комплекс профілактичних інформаційно-навчальних матеріалів програми дозволить батькам та вчителям дотримуватися єдиного підходу в профілактиці вживання психоактивних речовин дитиною.

Оцінка відповідності програми профілактичним цілям

Профілактична програма повністю відповідає *критеріям оцінки відповідності профілактичних програм*, розрахованих на дітей, підлітків та молодь, встановленими ВООЗ.

А саме, програма:

- розрахована на учнів I – III ступенів навчання;
- навчає життєвим навичкам за допомогою інтерактивних методів;
- виховує позитивне ставлення до навчання; розвиває навички протидії соціальному тиску з урахуванням рівня розвитку дітей;
- сприяє позитивному впливу дітей один на одного;
- привчає до соціально сприятливих форм поведінки; закріплює отриманні знання через формування корисних навичок та вмінь;
- створена як постійно діюча профілактична програма в рамках виховного процесу; передбачає оцінку ефективності профілактичних занять.

НАРКОТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ВИТЯГ З КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтею 21 Кримінального кодексу України передбачено, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності. Якщо до скоєння злочину порушнику виповнилося шістнадцять років – то це той вік, з якого настає кримінальна відповідальність. А за окремі злочини відповідальність може настати і з чотирнадцяти років (ст.22ККУ). При призначенні покарання серед обставин, які його обтяжують, також визнається вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (п.13 ч.1 ст.67).

Захист від найбільш небезпечних порушень прав у наркотичній сфері забезпечує розділ XIII Кримінального кодексу України – “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення”.

Стаття 305

1. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, тобто їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, що були предметом контрабанди.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби у великих розмірах, - караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна.

3. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, вчинена організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби в особливо великих розмірах, - карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років із конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна.

Стаття 306

1. Розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, - позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах, - караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.

П р и м і т к а. Під великим розміром слід розуміти кошти, сума яких становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 307

1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, - караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, - караються позбавленням волі на строк від дев'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

4. Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу).

Стаття 308

1. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства - караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 312, 314, 317 цього Кодексу, або у великих розмірах, а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах, або організованою групою, розбій з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, - караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Статтею 309

1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту - караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті.

Стаття 310

1. Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості від ста до п'ятисот рослин чи конопель у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин - караються штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу, або вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості п'ятисот і більше рослин чи конопель у кількості п'ятдесят і більше рослин - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Стаття 313

1. Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства, а також незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам такого обладнання - караються штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 312, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу, а також заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем - караються позбавленням волі на строк від двох до шести років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, розбій з метою викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також його вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Стаття 314

1. Незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі дії, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306-312 та 314-318 цього Кодексу, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому, - караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 315

1. Схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Та сама дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 цього Кодексу, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 316

1. Публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян - карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу, - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Стаття 317

1. Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням неповнолітнього, - караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років з конфіскацією майна.

Стаття 318

1. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для вироблення або виготовлення цих засобів чи речовин, - караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років. 2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306-317 цього Кодексу, - караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Стаття 319

1. Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах - карається штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Та сама дія, вчинена повторно, - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 320

1. Порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин, - караються штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем, - караються штрафом від сімдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 322.

Незаконна організація або утримання місць для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також надання приміщень з такою метою - караються штрафом від сімдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 324.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, - карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

ВИТЯГ КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Статтею 44 кодексу України про адміністративні правопорушення також передбачено адміністративне покарання щодо незаконного виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах тягне за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Особа, що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах і які вона виробила, виготовила, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту, звільняється від адміністративної відповідальності за дії, передбачені цією статтею.

Примітка. Невеликий розмір наркотичних засобів та психотропних речовин визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу.

Стаття 44

Ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння - тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження - тягне за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 178.

Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив дозволена відповідним органом місцевого самоврядування, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, - тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, - тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені ч.1 цієї статті, вчинені особою, яка двічі протягом року піддавалась адміністративному стягненню за розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або появу в громадських місцях у п'яному вигляді, -тягнуть за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Стаття 179.

Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві (на робочих місцях, у приміщеннях і на території підприємств, установ, організацій) або перебування на роботі в нетверезому стані, - тягне за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Участь майстрів, начальників дільниць, змін, цехів та інших керівників у розпиванні з підлеглими їм працівниками пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві або невжиття ними заходів до відсторонення від роботи осіб, які перебувають у нетверезому стані, або приховування ними випадків розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв чи появи на роботі в нетверезому стані підлеглих їм працівників, - тягне за собою накладення штрафу від чотирьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 180.

Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами - тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Глосарій

Абстиненція (похмільний синдром або синдром відміни) – стан, що виникає при різкому припиненні або зменшенні дози психоактивних речовин, від яких особа має залежність. Супроводжується комплексом болісних психологічних і фізичних розладів різного ступеня прояву.

Алкоголь – це рідина без кольору, з характерним запахом та смаком, легкозаймиста з температурою кипіння 78,3. Використовується як розчинник, антифриз, дезінфікуючий засіб, моторне паливо, для приготування алкогольних (спиртних) напоїв та лікувальних засобів.

Алкогольна політика – це діяльність органів державної та місцевої влади, державного і місцевого управління, спрямована на контроль та регуляцію виробництва, розповсюдження алкоголю, профілактику чи зменшення негативних наслідків його вживання.

Алкогольний напій – продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукровмістких матеріалів або виготовлення на основі харчових спиртів з вмістом понад 8,5 відсотка етилового спирту. Натуральними способами отримання алкогольних напоїв є ферментація: виноградного соку (вино), фруктових соків (сидр), солоду (пиво). «Чистий» алкоголь високої концентрації (горілка, віскі та ін.) може виготовлятися із злаків (ячмінь, пшениця, рис та ін.) і овочів (картопля, цукровий буряк та ін.).

Альтернатива – необхідність вибору одного з двох чи декількох можливих рішень, напрямків тощо, які взаємно виключають одне одного; варіант протилежного судження, рішення, можливості за принципом «або - або».

Аналіз – розкладання (уявне або реальне) об'єкта чи явища на елементи для подальшого вивчення.

Виховання – планомірний та цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечує умови для її розвитку, підготовку до громадського життя і праці.

Відповідальність – категорія етики, що відображає соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства, окремих осіб, людства в цілому, до самої себе. Це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, дії, вчинки, слова.

ВІЛ – вірус імунодефіциту людини, який розвивається та розмножується в організмі людини і призводить до повної втрати його захисних сил та розвитку СНІДу.

Внутрішньовенні ін'єкції наркотиків – засіб введення наркотиків через судини за допомогою шприца. Один з основних шляхів поширення ВІЛ, гепатитів тощо.

Групова динаміка – це розвиток або рух групи в часі, обумовлений взаємодією і взаєминами членів групи, а також зовнішнім впливом на групу.

Динамічна вправа (вправа-розминка) – інтерактивний метод роботи з групою, спрямований на активізацію психічних процесів, зокрема уваги та мислення.

Дискримінація – обмеження або позбавлення прав окремих груп населення за прикметами расової або національної приналежності, соціального походження, політичних поглядів, статі тощо.

Дискусія – інтерактивний метод роботи з групою, що надає можливість учасникам групової роботи висловити свою думку з того або іншого питання на підставі своїх знань і попереднього досвіду, а також розширити, поглибити його, а в ряді випадків і змінити на протилежне.

Дружба – приязні стосунки між людьми, які ґрунтуються на взаємній повазі, симпатії та відданості.

Духовне здоров'я людини – визначається багатством духовного світу особистості, знанням і сприйняттям духовної культури (цінностей освіти, науки, культури, мистецтва, релігії, моралі, етики тощо), включає рівень свідомості, особливості світогляду, життєвої самоідентифікації, ставлення до сенсу життя, оцінку власних здібностей і можливостей, їх реалізації відповідно до індивідуальної ментальності.

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовлених ставленням до дійсності, до особистого і навколишнього життя.

Емпатія (грец. **Empatheia** – співпереживання) – це пізнання людиною внутрішнього світу інших людей, їх думок і відчуттів, співпереживання і співчуття по відношенню до інших людей.

Життєва позиція – внутрішня установка, обумовлена моральними і психологічними якостями особистості, яка відображає її суб'єктивне ставлення до суспільства. Це узагальнена система поглядів особистості на

своє місце і роль у житті, життєдіяльності суспільства, принципів соціально значущої поведінки. Це основний показник особистісного розвитку індивіда.

Життєві навички – здатність до адаптивної та позитивної поведінки, що дозволяє індивідууму ефективно справлятися з потребами та проблемами повсякденного життя. Зокрема, це група психологічних знань та міжособистісних навичок, котрі допомагають людям приймати поінформовані рішення, вирішувати проблеми, критично та творчо мислити, продуктивно спілкуватися, будувати здорові стосунки, перейматися почуттями інших людей, управляти своїм життям у здоровий та продуктивний спосіб.

Залежність алкогольна – захворювання, що розвивається в наслідок тривалого зловживання алкогольними напоями.

Залежність наркотична – захворювання, що викликається систематичним вживанням наркотиків.

Залежність психологічна – зміна поведінки людини, коли вона починає епізодично чи регулярно вживати наркотики. Це непереборне бажання відчувати змінений стан.

Залежність фізична – непереборна фізична потреба у вживанні психоактивних речовин, відсутність яких стає причиною фізичних розладів. Настає за наявності психологічної залежності.

Залежність хімічна – непереборний потяг до вживання психоактивних речовин. Спричиняє фізичні та психічні розлади.

Засоби масової інформації – радіо, телебачення, друковані видання, Інтернет.

Захоплення – інтерес до кого-небудь або чого-небудь, який супроводжується значним емоційним підйомом.

Здоров'я людини – стан повного фізичного, духовного і соціального добробуту людини, а не лише відсутність у неї хвороб та інших вад.

Здоровий спосіб життя – усвідомлене, активне ставлення до власного здоров'я, акумулювання певних позитивних або нейтралізація негативних факторів, зовнішніх і внутрішніх; спосіб життєдіяльності людини, метою якого є формування, збереження і зміцнення здоров'я. До основних складових здорового способу життя належать: рівень культури суспільства й особи; місце здоров'я серед потреб людини; мотивації збереження і

зміцнення здоров'я; установка на довге здорове життя; навчання засобам збереження і зміцнення здоров'я.

Зловживання психоактивною речовиною – процес формування хімічної залежності як результат поступового збільшення дози психоактивної речовини. Наслідком звикання є психологічна та фізична залежність.

Знання – сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо; пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому.

Знання корисні – передбачають розуміння особою світу і фактів життєдіяльності на основі володіння певної інформації, що спрямована на збереження її здоров'я та життя.

Небезпечні знання – передбачають розуміння особою світу і фактів життєдіяльності на основі володіння певної інформації, що несе в собі ризик для її здоров'я та життя.

Інтерактивні методи навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної та комунікативної діяльності, в якій людина, що навчається, залучається до групового процесу та має можливість не тільки засвоювати тематичний матеріал, а й висловлюватися з приводу того, що вона розуміє, відчуває, знає, думає по відношенню до групової діяльності.

Компетентність – психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що виходить із почуття власної успішності й корисності, які дають людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням.

Компетентність соціальна – це загальна здатність, основана на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, які здобуті завдяки навчанням та дозволяють людині встановлювати зв'язки між знаннями та життєвою соціальною ситуацією, знаходити шляхи для вирішення тієї чи іншої проблеми.

Кохання – почуття глибокої сердечної прихильності до іншої особи; високий ступінь емоційного позитивного ставлення, яке виділяє об'єкт з-поміж інших та ставить його у центр власних життєвих потреб та інтересів.

Метод «зворотного зв'язку» – це персональні висловлювання з приводу якоїсь дії, ситуації або явища. Людина говорить тільки про свої відчуття, думки, враження. Мета зворотного зв'язку – навчити учасників давати корисні коментарі, а також адекватно сприймати коментарі інших учасників.

Метод «мозкового штурму» – інтерактивний метод роботи з групою, засіб швидкого залучення всіх членів групи до роботи на основі вільного висловлення своїх думок з питання, що розглядається.

Мислення – процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненням і опосередкованим відображенням дійсності (аналіз, синтез, узагальнення і т. ін.).

Мислення критичне – мислення, спрямоване на оптимальне використання отриманих раніше знань, вмінь і навичок та використання певних стратегій, які підвищують вірогідність отримання бажаного результату або вирішення проблем.

Мотив – це усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій та вчинків особистості.

Наркотик (наркотична речовина) (від грец. narcotico – заціпенілість) – включена до Переліку наркотичних засобів психотропних речовин і прекурсорів – речовина природного чи синтетичного походження, препарат чи матеріал (в т.ч. рослина). Перелік розробляється Програмою з контролю наркотиків ООН і затверджується Кабінетом Міністрів України. Наркотик може використовуватись легально (медичний препарат) і нелегально (як засіб "побутової психофармакології").

Настрій – загальний емоційний стан, який протягом певного відтинку часу забарвлює переживання й діяльність людини і виступає в якості позитивного чи негативного емоційного фону її психічного життя.

Наслідок – результат, який впливає з попередньої діяльності.

Наслідування – це особлива форма поведінки дитини, яка полягає у відтворенні нею рухів, дій, мовлення і вчинків інших людей. Наслідування може здійснюватися як мимовільно, так і довільно, як усвідомлено, так і несвідомо.

Небезпека – ситуація загрози здоров'ю чи життю людини. Це явища, процеси, які можуть завдати руйнівного впливу або нанести моральної, матеріальної, фізичної шкоди людині чи навколишньому середовищу.

Невербальний спосіб – це спосіб певної діяльності, що застосовується за відсутності слів, лише за допомогою міміки, жестів та рухів.

Невпевнена позиція – позиція людини, коли вона нехтує власними правами та інтересами за рахунок задоволення інтересів іншої людини.

Опортуністичні хвороби (від англ. «opportunity» – зручний випадок, сприятлива можливість) – це захворювання, які використовують для свого розвитку слабкість імунної системи людини, яка живе з ВІЛ, і виступають

показником для діагностики СНІДу (наприклад, туберкульоз, менінгіт, пневмонія, рак).

Особистісний захист – сукупність певних життєвих навичок та вмінь (ефективне спілкування, протистояння тиску, впевненість, самоконтроль тощо), які допомагають людині ефективно діяти в ситуації ризику або небезпеки.

Поведінка агресивна – поведінка, за якої людина демонструє силу та перевагу по відношенню до інших людей, зневажання їх прав та інтересів.

Поведінка асертивна – поведінка, за якої людина виражає свої думки, переконання та почуття прямо та відкрито, поважаючи права та інтереси інших людей.

Поведінка безпечна – це поведінка людини, яка виключає негативні наслідки її діяльності.

Поведінка відповідальна – поведінка, що базується на почутті відповідальності, власної гідності особистості, впевненості у собі і водночас включає турботливе та толерантне ставлення до інших.

Поведінка пасивна – поведінка людини, яка характеризується безініціативністю, відсутністю критичного аналізу, підпорядкуванням вимогам інших людей.

Послуга – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, що використовуються для розв'язання соціальних проблем людини, яка отримує послуги, зокрема шляхом формування у неї активної позиції та вміння самостійно долати складні життєві обставини.

Профілактика ВІЛ інфікування – це комплекс дій, спрямованих на широку групу людей, які передбачають формування таких поведінкових навичок, які зменшують уразливість індивідуумів в умовах епідемії.

Профілактичне втручання (в світовій практиці – «профілактична інтервенція») – це дія, спрямована на певну групу людей з метою профілактичного інформування та навчання за досить короткий проміжок часу (від 5 до 40 хв.).

Психічне здоров'я людини – характеризується особливостями психічних процесів, властивостей мислення, характеру, психоемоційного типу (збудженість, емоційність, чутливість, потреби, мотиви, установки,

цілі, уявлення, почуття тощо), які зумовлюють силу і швидкість реакцій на ситуації, рівень стресу тощо.

Психоактивні речовини – будь-які природні або синтетичні речовини та матеріали, класифіковані в міжнародних конвенціях як такі, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі немедичного вживання та зловживання ними, і віднесені до зазначеної категорії Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України.

Повага – позитивне ставлення до людини з боку оточення, що ґрунтується на визнанні її чеснот.

Поведінка – сукупність вчинків, дій. Це реакція організму на будь-яке подразнення або вплив ззовні.

Потреби – складові життєдіяльності, необхідні для функціонування і розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; спонукальна причина діяльності. (Потреби поділяються на *матеріальні* – потреби в одязі, їжі, помешканні, теплі тощо, *духовні* – потреби в спілкуванні, набутті знань, творчості, самореалізації тощо, *соціальні* – потреби людини в медичному обслуговуванні, у вихованні дітей, у вільному часі, відпочинку, в гідних умовах праці і навчання).

Почуття – емоційні переживання людини, в яких відбивається ставлення індивіда до певних предметів чи процесів навколишнього світу.

Похвала – це висловлене схвалення вчинків, поведінки і діяльності людини.

Право – сукупність загальноприйнятих норм, встановлених або санкціонованих державою, що надають можливість людині здійснювати певну діяльність та реалізуватись як особистість.

Прийняття рішення – послідовність дій, які ведуть до досягнення мети, наприклад розв'язання проблеми, вирішення складної ситуації.

Проблемна ситуація – ситуація, для подолання якої потрібно знайти і застосувати нові знання чи способи дій.

Реабілітація – це комплекс медико-соціальних, психологічних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного і соціально-трудового статусів хворих.

Рефлексія – це процес пізнання людиною внутрішніх психічних актів та станів. Це не просто знання про себе, а й виявлення того, як інші знають та

розуміють тебе, а саме, твої особистісні особливості, емоційні реакції та когнітивні (пов'язані із пізнанням) уявлення.

Рішення – дія, до якої людина вирішила вдатися після обміркування ситуації, з якої потрібно знайти вихід.

Рішення відповідальне – продуманий намір, що передбачає дії, які мають бути виконані, та особисту відповідальність за їх наслідки.

Ризик – ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідках у випадку невдачі.

Родина – група людей, що складається з батьків, дітей, онуків і близьких родичів.

Рольова гра – це невеличка п'єса, яка відображає моделі життєвих ситуацій. Рольові ігри сприяють кращому розумінню цих ситуацій.

Самоконтроль – контроль, що здійснюється людиною щодо власних дій та емоцій. Самоконтроль виражається в усвідомленні та оцінці власних дій, психічних процесів і станів, у вмінні оцінювати правильність своїх слів, вчинків у процесі діяльності та вчасно змінювати їх відповідно до ситуації.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей; важливий регулятор поведінки, від якого залежать взаємостосунки людини з навколишнім світом, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до своїх успіхів та невдач. Разом з тим самооцінка впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості.

Самоповага – повага до самого себе, визнання власних чеснот; позитивний образ самого себе, який включає сприйняття себе і почуття особистої гідності, які ґрунтуються на погляді на себе з позицій щирої і безумовної любові; розвивається завдяки відчуттю причетності, компетентності і здатності цінувати себе.

Сім'я – група людей, що можуть проживати разом. Складається з чоловіка, жінки та дітей, згуртованих спільною діяльністю, інтересами, взаємопідтримкою та взаємотурботою.

Сімейні традиції – історично складений і переданий із покоління в покоління досвід суспільного життя, норми поведінки, смаки.

Сімейні цінності – фундаментальні сімейні блага, які забезпечують функціонування і розвиток сім'ї.

СНІД – синдром набутого імунодефіциту, тобто хвороба, викликана ВІЛ. «Синдром» – низка ознак (симптомів), що вказують на наявність якоїсь хвороби чи стану. «Набутого» – такого, що з'явився протягом життя, а не від народження. «Імунного» – стосується імунної системи, яка забезпечує захист людини від мікроорганізмів, що спричиняють хворобу. «Дефіцит» – відсутність чого-небудь, у даному випадку захисної реакції імунної системи людини на наявність в організмі шкідливих бактерій.

Соціальне здоров'я людини – характеризується рівнем соціалізації особистості, ставленням до норм і правил, прийнятих у суспільстві, соціальними зв'язками з людьми і соціальними інститутами, набутим соціальним статусом та прагненням до його підвищення в межах діючих законів і моральних традицій, джерелами і рівнем доходів і витрат тощо.

Спілкування – процес обміну інформацією. Це складний багатоплановий процес установаження та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами в спільній діяльності, містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння партнера у спілкуванні.

Спосіб життя – це спосіб взаємодії людини із середовищем, яке її оточує, її поведінка, яка обумовлена особистісною позицією щодо власного життя та здоров'я. Спосіб життя включає три категорії: рівень життя, якість життя і стиль життя. Стиль життя людини впливає на її здоров'я та залежить від неї самої.

Ставлення – це власні нахили, уподобання, а також суб'єктивні оцінки, що схиляють особу діяти чи реагувати у передбачуваний спосіб.

Ставлення відповідальне – характер ставлення до людей, суспільства, навколишнього середовища тощо, який базується на усвідомленні власних обов'язків і власної відповідальності.

Стигматизація – це процес знецінювання людей, які мають алкогольну чи наркотичну залежність або живуть з ВІЛ/СНІДом. Стигматизація може проявлятися через образливі висловлювання, прояв агресії тощо. Стигматизація та дискримінація можуть породжувати самостигматизацію (знецінення людиною власної особистості).

Стратегія «зменшення шкоди» – це мінімізація наслідків вживання психоактивних речовин як для самого споживача, так і для суспільства в цілому.

Стрес – особливий стан фізичного й психічного напруження, що виникає у відповідь на різноманітні екстремальні впливи навколишнього середовища.

Соціальний тиск – дія, спрямована на кого-небудь з метою нав'язування власних ідей, стилів поведінки; насилля над волею. Це соціальна сила (інші люди, реклама), що впливає на свідомість людини.

Стилі батьківства – образ дій батьків, який характеризується певними прийомами виховання і спілкування з дитиною. Розрізняють авторитарний, авторитетний, ліберальний та індіферентний стилі батьківства.

Супервізія – це надання професійної допомоги спеціалісту або закладу, яка спрямована на роботу з професійними труднощами, аналізу недоліків та удосконалення організації роботи.

Тренінг – це інтерактивна форма групової роботи, яка забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників групи між собою та з ведучим.

Фактор – умова, чинник, рушійна сила, причина будь-якого процесу чи явища.

Фактор ризику – це умова, яка підвищує ризик появи негативних наслідків у випадку потрапляння людини в ситуацію, пов'язану із ризиком для її здоров'я та життя.

Фактор захисту – це умова, яка зменшує ризик появи негативних наслідків у випадку потрапляння людини в ситуацію, пов'язану із ризиком для її здоров'я та життя.

Фізичне здоров'я людини – характеризується особливостями анатомічної будови тіла, рівнем фізичного розвитку органів і систем організму, якості фізіологічних функцій у різних умовах довкілля під час спокою та руху.

Усвідомлене батьківство – відповідальна взаємодія батьків (чи осіб, які їх замінюють) між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на всіх етапах її життя.

Хибне уявлення – це певні твердження людей щодо конкретної ситуації, дії, речовини та наслідків її вживання тощо, що є міфом, тобто вигадкою, яка не має реального підтвердження щодо свого існування.

Література

1. Алкоголь и наркотики на рабочем месте: обзор законодательства и регуляторных документов членов Европейского сообщества. – Лондон . – 1993. – 61 с. = Alcohol and drugs in the workplace: F review of laws and regulations in the member states the European Community.
2. Алкоголь на рабочому місці. Alcohol and the Workplace // Alcohol Alert / National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism. – 1999. – 4 с.
3. Алкоголь и производство. // Действия по проблемам алкоголя на местном и муниципальном уровне / Б.Ритсон; ВООЗ. – 1998. – С. 67-80.
4. Алкоголь и рабочее место / ВООЗ. – 1998. – 112 с.
5. А. Гіллепсі, Д. Т. Джонс «Навички заради здоров'я. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок: важливий компонент школи, дружньої до дитини, школи, що підтримує здоров'я». Інформаційна серія «Здоров'я в школі». Документ 9. ВООЗ // Київ, Кобза, 2004, 123 стор.
6. Ботвин Г., Бейкер Е., Ботвин Е., Филазолла А., Миллман Р. (1984). Профилактика злоупотребления алкоголем на основе развития индивидуальных и социальных компетенций: Пилотное исследование. Journal of Studies on Alcohol, 45, 550-552.
7. Войдылло-Осятынська Е. Употребление алкоголя, как проблема трудоспособности – Варшава, 1998. – 30 с.
8. Інформаційний дайджест з алкогольних та наркотичних проблем. Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв'язання.
9. Комітет з питань етики і професійних стандартів. Наркологічний контроль в школі і на робочому місці. – 2008. – 112с.
10. Концепція загальної середньої освіти (12 річна школа). Затверджено Постановою Колегії МОН України та Президією АПН України №12/5 – 2 від 22.11.2001 р.
11. Культура життєвого самовизначення. Програма інтегративного курсу для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Глосарій понять та термінів / Наукове керівництво та редакція І.Д. Зверєвої. – К., 2003.
12. Наркотики, алкоголь на рабочем месте // Общество против СПИДа. – 1997. – Вып.1. – С. 2.
13. Ограничение потребления алкоголя в общественных местах и на рабочем месте // Алкоголь в Европейском регионе: потребление , вред и политика / ВООЗ. – 2001. – С. 58 – 62.

14. Освітні програми формування здорового способу життя молоді. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2005. – Кн.5. – 120 с. – (Сер. «Формування здорового способу життя молоді». У 14 кн.).
15. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» для 5-9 класів.
16. Петракова Т.И. Руководство по профилактике наркомании среди детей и подростков / – М., 2000. – 170 с.
17. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.), Т.В. Бондар, Н.О. Рингач та ін. – К.: УІСД ім. О. Яременка, 2008. – 152 с.
18. Реакция на проблемы с алкоголем и наркотиками на рабочем месте. Responses to Drug and Alcohol Problems in the Workplace: Ресурси [Папка матеріалов]. – 1987.
19. Самооценка алкогольной зависимости для работающих //Общество против СПИДа. – 1997. – Вип.1. – С. 7.
20. Словарь практического психолога / Сост. СЮ. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
21. Словарь современных понятий и терминов. – 4-е изд., дораб. и доп. / Авт: Н.Т. Бунимович, Г.Г. Жаркова, Т.М. Корнилова и др.: сост., общ. ред. В.А. Макаренко. – М.: Республика, 2002. – 527 с.
22. Словарь терминов, относящихся к алкоголю, наркотикам и другим психоактивным средствам. ВОЗ, Женева, 1996, 80 с.
23. Створення програм попередження вживання алкоголю та наркотиків на робочому місці в Україні: Посібник для менеджерів / спільний проект МОП, МПКН ООН. – [Без вих. даних.] – [1995].
24. Чинники впливу та попередження початку вживання молоддю наркотиків ін'єкційним шляхом. Аналітичний звіт та Стратегії профілактики ініціації вживання наркотиків ін'єкційним шляхом серед уразливих груп підлітків та молоді / Кол. авт.; За ред. О.М. Балакіревой та Ж.-П. Грунда. – К.: «Версо-04», 2006. – 140 с.
25. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
26. Школы. Просветительская работа в школах по вопросам профилактики злоупотребления наркотиками / ООН Управление по наркотикам и преступности, Нью-Йорк, 2003. – 78 с.
27. National Program for Preventing and Solving Alcohol-related Problems for the years 2006 to 2010. – [Варшава] 2007. – 68 с.

28. Preventive intervention. Research at the Crossroads. Contributions and Opportunities From the behavioral and Social Sciences. Program and Abstracts. / National Institutes of Health, – 1998. – 92 c.